

Idealen - we kunnen niet zonder

Wibren van der Burg

Inleiding

De titel van dit artikel roept ongetwijfeld vraagtekens op. We kunnen toch ook heel goed leven zonder idealen? Zetten idealen ons vaak niet op een verkeerd spoor, omdat ze leiden tot dagdromerijen en gebrek aan realisme? Zijn idealen niet juist gevaarlijk, als ze verworden tot legitimatie voor het met alle geweld doorvoeren van het eigen gelijk?

Natuurlijk zullen we niet sterven als we geen idealen meer hebben. Maar of we *even goed* kunnen leven zonder idealen, betwijfel ik. Ons leven wordt rijker van inhoud en krijgt een grotere kwaliteit, wanneer we ons mede laten leiden door idealen. Zo wordt ook een samenleving beter wanneer daarin bepaalde idealen levend worden gehouden, zoals rechtvaardigheid en democratie. Sommige verschijnselen als democratie of vriendschap kunnen we zelfs niet goed begrijpen als we niet erkennen dat idealen daarin een rol spelen.¹ Democratie is meer dan een procedure; die procedure ontleent zijn zin aan en dient daarom ook gericht te zijn op het realiseren van bepaalde idealen, zoals gelijk respect voor alle burgers. Dit zijn de centrale stellingen van mijn betoog, maar ik moet daaraan meteen toevoegen dat ze te algemeen zijn. Niet elke vorm van idealisme is goed, en niet alle idealen zijn waardevol om na te streven. Idealisme kan doorslaan in fanatisme. Sommige idealen, zoals >Eigen volk eerst= dienen met kracht bestreden te worden. Het gaat er dus niet alleen om dat we voor idealen een plaats inruimen in ons leven en in onze samenleving; minstens zo belangrijk is welke idealen dat zijn en vooral hoe we ermee omgaan.

Wat zijn idealen?

Bij idealen zijn we vaak in eerste instantie geneigd te denken aan zeer omvattende projecten als de wereldvrede, de communistische heilstaat of een rechtvaardige verdeling van inkomen, kennis en macht. Maar idealen kunnen ook een veel concreter karakter hebben. Zo kan iemand zich inzetten voor het ideaal van een veelkleurige wijk waarin verschillende bevolkingsgroepen vreedzaam met elkaar samenleven. Het kan ook gaan om meer persoonlijke zaken, bijvoorbeeld het streven om een goede, zorgzame dokter te zijn of om te leven op een manier die het milieu ontziet. Als we ons niet meer blindstaren op die omvattende idealen, zien we dat vrijwel iedereen zich laat leiden door idealen, groot of klein. Sterker nog, wanneer een mens geen idealen meer zou hebben of een samenleving niet meer mede gericht zou zijn op ideeën over hoe het beter zou kunnen, dan zou die persoon of die samenleving iets wezenlijks missen. Er zijn zelfs auteurs die vinden dat daarmee het authentiek menselijke verloren zou gaan.²

Sommige idealen hebben een sterk moreel of politiek karakter, maar dat is niet altijd het geval. Een schrijver kan als ideaal hebben het boek te schrijven dat alle andere boeken (behalve de Bijbel) overbodig maakt.³ In dit artikel zal ik me overigens wel verder op die morele en politieke idealen concentreren. Ik zou deze idealen willen omschrijven als >waarden of waardevolle toestanden die nooit helemaal onder woorden te brengen zijn en die nooit helemaal te realiseren zijn=. Idealen zijn dus niet zonder meer hetzelfde als waarden; het gaat om een bepaald type waarden.

1. Allereerst zijn idealen vaak enigszins vage ideeën, die niet goed onder woorden te brengen zijn. Als je gevraagd wordt wat een ideale samenleving is, dan is het moeilijk daarover heel concrete uitspraken te doen. Zelfs wanneer iemand met een uitgewerkte blauwdruk, een Utopia, komt, houden we meestal het gevoel dat het maar een zeer onvolmaakte poging is om het ideaal te benaderen. Laat staan dat we ervan overtuigd zouden zijn dat het de enig mogelijke invulling is van het ideaal. Rond het ideaal van rechtvaardigheid kunnen we bijvoorbeeld tal van meer concrete principes ontwikkelen. We zien bovendien vaak heel duidelijk wat apert onrechtvaardig is. Maar precies aangeven hoe de rechtvaardige samenleving eruitziet, is niet goed mogelijk.

Natuurlijk gebeurt dat soms wel, dat mensen denken de waarheid in pacht te hebben en hun interpretatie van het ideaal als de enig juiste zien. De wereldgeschiedenis is er vol van. Op dat moment verwordt een open ideaal echter tot een gesloten ideologie; die ideologische oriëntatie kan dan tot gevaarlijke ontwikkelingen leiden als ze fanatiek wordt nagejaagd. Het bijzondere van idealen is nu juist dat iedere poging om ze onder woorden te brengen gebrekkig is, omdat we tijdens het proces van gedeeltelijke realisering ervan steeds weer nieuwe inzichten in de betekenis van het ideaal krijgen. Wanneer er grote armoede heerst, zullen in het ideaal van een goede samenleving andere elementen naar voren komen dan in een redelijk welvarende verzorgingsstaat.

Ook voor concrete en persoonsgebonden idealen geldt dat we ze vaak moeilijk onder woorden kunnen brengen. De inhoud van idealen is ook nooit uitputtend vast te leggen in regels, gedragsvoorschriften en dergelijke; als we dat wel proberen, dreigt het risico van verstarring en onvoldoende aandacht voor de variaties tussen concrete gevallen. Zo is het belangrijk dat artsen proberen een goede dokter te zijn, maar het lukt nooit helemaal dit ideaal volledig uit te werken in regeltjes en voorschriften.⁴ Er blijft iets wat ons ontglipt en dat in nieuwe situaties soms ineens van groot belang blijkt te zijn. Vaak ook is het persoonsgebonden in die zin dat de manier waarop het ideaal vormgegeven wordt, mede afhangt van het karakter van de betrokkene. Een zorgzaam iemand zal het ideaal van de goede dokter anders verwoorden en in eigen handelen gestalte geven dan een primair in de wetenschap geïnteresseerde arts. 2. Een ander belangrijk kenmerk is dat idealen meestal niet helemaal gerealiseerd kunnen worden.⁵ Hoe we bijvoorbeeld ook ernaar streven de besluitvorming werkelijk democratisch te laten verlopen, er blijft altijd wel wat te wensen over. Het democratie-ideaal blijft een schijnbaar onuitputtelijke bron van inspiratie voor ideeën om de bestaande situatie te bekritisieren en te verbeteren. Elke generatie haalt er weer nieuwe gedachten uit en elke volgende generatie heeft weer kritiek op wat ervan terecht is gekomen.

Ook op persoonlijk vlak geldt dat een ideaal zelden gerealiseerd wordt. Een nieuwe, duurzame levensstijl die ons milieu respecteert is een belangrijk ideaal, maar het lukt ons zelden om daar volledig gestalte aan te geven - een enkele uitzondering daargelaten. Steeds merken we dat het ideaal voor ons te hoog gegrepen is en moeten we compromissen sluiten.

Natuurlijk zijn er soms concretere idealen (die ik dan liever doelen zou willen noemen) die wel haalbaar zijn. Iemand kan bijvoorbeeld als ideaal zien om een eigen bedrijfje te hebben (of een eigen huis) en dat ook realiseren. Maar voor een grote groep idealen geldt in ieder geval dat ze niet volledig realiseerbaar zijn en het is deze groep waar we ons naar mijn idee vooral op zouden moeten richten.

Kort samengevat: Idealen zijn heel open van karakter en we slagen er zelden in om ze volledig te formuleren of te realiseren. Maar dat betekent niet dat we ze als vage en onrealistische ideeën maar beter kunnen laten schieten. Integendeel, de belangrijke rol die idealen vervullen in ons leven, ontlent ze mede aan het feit dat ze zo open zijn en een voortdurend wijkend (maar tegelijk wenkend) perspectief bieden.

De betekenis van idealen

Idealen geven vaak zin aan ons bestaan. Ze bieden ons iets waarvoor het waard is te leven - of het nu de toekomst van onze kinderen is of een meer abstract doel als de vrede. Ze bieden een wenkend perspectief, een beeld van iets waardevols waarvoor we ons graag inzetten. Zonder idealen hoeft ons bestaan niet per se zinloos te worden, maar het wordt wel vlakker - bijvoorbeeld omdat we ons alleen nog maar richten op de bevrediging van onze alledaagse behoeften. Juist idealen kunnen ons hier bovenuit tillen en ons op een >andere werkelijkheid= oriënteren. Er ligt hier overigens - zoals bij alle goede kanten van idealen - het risico van te ver doorslaan op de loer: zweverigheid is niet voor niets een voor de hand liggende associatie van idealisme.

Met die zingeving hangt samen dat idealen ons motiveren in ons handelen. Het aantrekkelijk perspectief dat ze ons voorhouden geeft ons vaak de kracht om ook in moeilijke situaties vol te houden. Idealen vormen daarmee een belangrijke inspiratiebron.

Tegelijk vormen ze ook een bron van kritiek, een aansporing om niet tevreden te zijn met de huidige situatie. In het licht van onze idealen realiseren we ons pas echt hoezeer onze werkelijkheid tekort schiet en dat het nodig is daaraan iets te doen.⁶ Dat geldt op individueel niveau, maar ook op collectief niveau. Vaak hebben we een deel van het ideaal gerealiseerd en zijn daarmee redelijk tevreden. Bezinning op het achterliggende ideaal kan ons dan wakker schudden om daarbij niet stil te staan. Zo was in de jaren zestig Nederland natuurlijk al een redelijk democratisch land, maar vormde het democratiseringsideaal een belangrijke stimulans om verstarde verhoudingen te bekritisren en te doorbreken.

De openheid van idealen zorgt er daarbij voor dat ze meer een richting wijzen dan ons dwingend voorschrijven wat precies te doen. Anders dan bijvoorbeeld morele regels als >Gij zult niet doden= zijn er meerdere mogelijkheden om een ideaal na te streven. Een belangrijk onderscheid daarbij is dat tussen directe en indirecte manieren.⁷ Bij indirecte manieren ziet men het ideaal als een toekomstig doel, waarbij men naar middelen, instrumenten zoekt om dat dichterbij te brengen. Zo kan men proberen de vrede dichterbij te brengen door te demonstreren tegen kernwapenproeven. Anderen zien in een sterke bewapening juist de beste weg naar vrede. Dit voorbeeld maakt duidelijk dat rond indirecte manieren om een ideaal te bereiken grote meningsverschillen kunnen bestaan.

Men kan ook direct het ideaal proberen te verwezenlijken door nu al gewelddoos te gaan leven, of door zelf nog langer mee te doen aan de moderne consumptiemaatschappij. Deze directe manier laat dan al hier en nu iets zien van de realisering van dat ideaal, ook al is het dan op bescheiden schaal.

Beide manieren van ideaalgerichtheid vullen elkaar aan en kunnen elkaar corrigeren in hun eenzijdigheid. Tussen beide bestaat een heilzame spanning. Wie de directe realisering van het ideaal verabsoluteert, loopt het risico van naïviteit, van afzijdigheid bij pogingen de bestaande orde te veranderen. Als alle maatschappijcritici zich terugtrekken op een boerderijtje in Frankrijk om daar in harmonie met de natuur te gaan leven, verandert er weinig aan onze samenleving. Vuile handen zijn soms nodig, omdat we nu eenmaal in een niet-perfecte wereld leven. Wie daarentegen de indirecte realisering van het ideaal verabsoluteert, kan vervallen in een benadering waarin het doel alle middelen heiligt. Terwille van de wereldvrede worden dan bomaanslagen gerechtvaardigd. Maar het kan ook leiden tot een verwaarlozen van de praktische problemen dichtbij huis: de actievoerder voor het milieu die er zelf een verspillende levensstijl op nahoudt. Het gaat er dus om een goede balans te vinden tussen indirecte en directe ideaalgerichtheid, met andere woorden om een *evenwichtig idealisme*.

Elke persoon, elke tijd komt weer tot een andere verhouding tussen beide. Het lijkt mij bijvoorbeeld dat rond 1980 er veel meer een gerichtheid was op grote maatschappelijke idealen en op indirecte manieren (zoals demonstraties) om die te realiseren, terwijl er nu meer een accent ligt op persoonlijke idealen en op directe manieren om die te realiseren. De weg naar een goede en vreedzame wereld wordt nu vaak gezocht in een streven om als individueel mens in harmonie met zichzelf en zijn omgeving te komen. Op zich kan dit een verantwoorde benadering zijn, zolang er een balans blijft en het niet betekent dat men geheel afziet van indirecte manieren en politieke en maatschappelijke activiteiten verwaarloost.

Er is nog een laatste punt dat toelichting behoeft. Ik heb geschreven dat idealen meestal niet helemaal realiseerbaar zijn. Maakt dit het nastreven ervan niet tot een zinloze Sisyphus-arbeid? Als het ging om een kwestie van alles of niets, dan zou dat inderdaad het geval zijn. Maar dat is het niet. Ook gedeeltelijke realisering van idealen is zinvol. Hier ligt een belangrijk verschil met meer concrete doelen. Aan een half afgebouwd huis heb je meestal weinig en het is dus verstandig van tevoren goed af te wegen wat een realistisch bouwplan is. Maar aan het gedeeltelijk realiseren van rechtvaardigheid hebben we wel degelijk iets: de wereld wordt er iets beter van.

Daarbij komt dat we vaak verder komen wanneer we onze aspiraties iets te hoog stellen - het kan ons boven onszelf uit doen stijgen.⁸ Juist door ons te richten op iets wat onhaalbaar lijkt, komen we verder dan wanneer we ons alleen maar richten op dat wat nu haalbaar lijkt. Dit is de diepere waarheid in paradoxale uitspraken als > wie niet in wonderen gelooft, is geen realist=. Juist doordat idealen ons kracht geven, ons motiveren om onszelf te overtreffen, kunnen we verder komen dan we ooit voor mogelijk hadden gehouden. In uitzonderingsgevallen zal het misschien zelfs lukken het ideaal te realiseren.

Het ideaal moet dan overigens ook weer niet veel te hoog gesteld zijn, want dat kan juist demotiverend werken. Als we alleen maar kunnen constateren dat we op geen enkele manier het streefdoel ooit maar

zullen benaderen, werkt het averechts.⁹ Wanneer mijn ideaal is om binnen tien jaar een duurzame en rechtvaardige samenleving te realiseren, dan zal ik spoedig de moed verliezen. Maar als ik dat ideaal van een duurzame en rechtvaardige samenleving zie als iets waar we op langere termijn naar toe moeten groeien, dan kan het zeer motiverend zijn. Iedere stap in de goede richting is dan iets waar ik weer nieuwe bemoediging uit kan halen.

Het feit dat het vrijwel nooit helemaal lukt, heeft overigens belangrijke implicaties. We moeten leren leven met onze teleurstellingen en tekortkomingen. Soms raken idealisten te sterk gefrustreerd doordat het allemaal niet lukt. Dat kan leiden tot cynisme en verbittering, tot een laten varen van alle idealen of juist tot een star vasthouden aan het eigen gelijk. Het gaat erom een *realistisch idealist* te zijn - rekening te houden met de beperkingen van de werkelijkheid, maar tegelijkertijd zich er nooit helemaal bij neer te leggen. Ook over de gedeeltelijke realisering van het nagestreefde ideaal kan men dan tevreden zijn en men kan eraan de kracht ontleen om verder te gaan.

Overigens moeten ook om andere redenen ideaal en werkelijkheid niet te ver uiteen liggen. Het ideaal kan alleen dan werkelijk een richting wijzen als de kloof met de werkelijkheid niet te groot is.¹⁰ Een samenleving van engelen is misschien wel een interessant gedachtenexperiment, maar we kunnen er in de praktijk weinig mee, omdat het overduidelijk is dat dit ideaal, gegeven de aard van de mens, te ver afstaat van onze dagelijkse werkelijkheid. Wie toch in haar contacten met medemensen zou doen alsof ze wel engelen zijn, zou spoedig van een koude kermis thuiskomen.

Idealisme - juist in onze tijd

Past het bepleiten van idealen eigenlijk wel in deze tijd? Idealisme wordt vaak geassocieerd met de jaren zestig, met een naïef najagen van utopische denkbeelden en flower-power. Volgens sommigen waren de idealen uit de jaren zestig zelfs louter illusies.¹¹ Hebben we dat niet achter ons gelaten? De periode-Lubbers met zijn no-nonsense politiek lijkt nog steeds door te werken in de weinig bevlogen, pragmatische regeerstijl van het paarse kabinet en de nog minder inspirerende oppositie van het CDA. Ook in de PvdA was tijdens het Nieuw Realisme en is nu onder Kok vaak weinig meer zichtbaar van het vroegere idealisme - een uitzondering als Jan Pronk daargelaten. En sociologen spreken zelfs over de generatie-Nix, de generatie zonder perspectieven en idealen.

Ik denk dat een dergelijke analyse tekortschiet. Allereerst is het niet juist dat er helemaal geen idealisme was de afgelopen jaren, ook al was het realisme en cynisme misschien beeldbepalender. Jongeren verzetten zich terecht tegen de gedachte dat ze geen idealen meer zouden hebben. De Tilburgse studente Barbra van Keulen formuleert het als volgt:

AMijn generatie heeft nog wel idealen. Ik in ieder geval wel. Alleen de perspectieven om deze idealen te verwezenlijken zijn veranderd. De wereld lag open voor mensen van de generatie van mijn ouders. Als zij solliciteerden konden ze kiezen uit verschillende banen. Nu zijn de vooruitzichten veel minder rooskleurig, maar dat wil niet zeggen dat wij geen idealen meer hebben. Ik wil bijvoorbeeld de wereld echt helemaal veranderen.(...) In ieder geval zag de wereld er tijdens de vorige generatie anders uit. Maar daarom hebben wij niet minder idealen, het is alleen moeilijker om ze te verwezenlijken.¹²

Bovendien, ook al zou de afgelopen periode gekenmerkt zijn door een sterk anti-idealisme, dat hoeft nog niet hoeft uit te sluiten dat we nu staan voor een periode waarin juist weer meer aandacht voor idealen komt. Integendeel, het ligt juist heel voor de hand dat, na een periode van overdreven realisme, er als reactie weer meer aandacht komt voor idealen. Zelfs Lubbers erkent inmiddels dat zijn zakelijke beleid mogelijk afbreuk heeft gedaan aan het moreel gehalte van de samenleving.¹³ De VVD discussieert weer over gedeelde waarden en burgerzin, (ook al wil de achterban daar nog niet zo aan). En in de filosofie is de aandacht voor het zogeheten communitarisme een signaal dat we toe zijn aan een hernieuwde oriëntatie op de gemeenschappelijke idealen van onze democratische rechtsstaat.

Alleen denk ik dat het hier om een ander soort idealisme gaat dan dat van de jaren zestig. We kunnen de ontwikkelingen sindsdien niet negeren; we hebben meer besef gekregen van de weerbarstige werkelijkheid. Geen naïef optimisme, geen hemelbestormende grootse ideologieën - dat is in ieder geval niet meer van deze tijd. Waar we nu behoefte aan hebben, is een veel bescheidener, realistisch

idealisme, waarin men durft idealen na te streven onder de erkenning dat het moeilijk zal zijn om het allemaal te realiseren. De Amerikaanse rechtssocioloog Philip Selznick pleit dan ook voor een evenwichtige combinatie van moreel realisme en moreel idealisme.¹⁴ Met ander woorden, juist deze tijd vraagt om een realistisch idealisme: een synthese van het idealisme van de jaren zestig en het realisme van de jaren tachtig.

Einde van de grote verhalen en ideologieën

De vraag of idealisme nog wel van deze tijd is, kan ook op meer filosofisch niveau worden gesteld. Sommige postmodernistische filosofen beweren dat we het einde van de grote verhalen beleven. Vroeger, zo gaat hun verhaal, hadden we de grote filosofische stelsels, ideologieën als het communisme, en omvattende zingevingssystemen als het christendom. Dat zijn we nu allemaal kwijt. Ons geloof in de Rede zijn we verloren, het communisme is failliet, en van het christendom is ook weinig meer over dan wat vage rituelen. Betekent dit einde van de verhalen niet ook het einde van de grote idealen?

Mijn antwoord hierop kan in dit verband niet anders dan heel summier zijn. Ik denk dat de postmodernistische kritiek slechts een heel specifieke ideologische benadering van idealen treft, maar zeker niet iedere vorm van idealisme. Het richt zich namelijk in essentie tegen een type van orthodox, dogmatisch denken dat meent de waarheid in pacht te hebben.

Om de kritiek goed te kunnen begrijpen, moeten we eerst weten wat nu precies een ideologie of een >groot verhaal= is. Een ideologie kunnen we omschrijven als een samenhangende en veelomvattende theorie die pretendeert zekere en ware uitspraken te bieden. Die uitspraken betreffen tenminste een drietal thema=s: 1. hoe de wereld in elkaar zit (in klassieke termen: een ontologie of metafysica), 2. in welke richting de historische ontwikkeling gaat of kan gaan (eschatologie en utopie), en 3. hoe we behoren te handelen (ethiek).

De postmodernistische kritiek richt zich vooral tegen de claim dat we absolute zekerheid en ware kennis zouden kunnen hebben over de drie genoemde thema=s. Vaak wordt daaraan verbonden de gedachte dat we eigenlijk helemaal geen algemene uitspraken meer zouden kunnen doen over die thema=s, dat alles relatief is en subjectief en puur een kwestie van smaak. Met het eerste kritiekpunt kan ik instemmen, maar de tweede stelling gaat veel te ver.

Absolute waarheidsclaims kunnen we inderdaad niet meer verdedigen. Ik kan niet onomstotelijk aantonen dat de democratie de beste regeringsvorm is, of dat je niet mag doden. We beschikken immers niet over een onfeilbare fundering voor onze kennis, over iets waarin we absoluut vertrouwen, zoals de Bijbel of de Rede.

Maar dat neemt niet weg dat we wel degelijk uitspraken kunnen doen die *voldoende betrouwbaar* zijn om op basis daarvan in de praktijk te kunnen handelen. Misschien weet ik niet absoluut zeker dat meer productie van CO₂ schadelijke gevolgen zal hebben voor ons klimaat, maar we hebben voldoende redenen om aan te nemen dat beperking van de uitstoot wenselijk is. Ook al hebben we geen uitgewerkt model van een duurzame samenleving, we hebben voldoende inzicht in wat dit ideaal zou kunnen betekenen om op basis daarvan tot een ander milieubeleid te kunnen komen. En ook al hebben we aan Bijbel of kerkelijk leergezag onvoldoende houvast, we zijn er wel degelijk van overtuigd dat moorden en martelen moreel verwerpelijk zijn. Van al deze uitspraken geldt dat ze niet 100 % bewijsbaar zijn, maar dat we er toch voldoende vertrouwen in hebben om ons handelen daarop te kunnen baseren. Dat neemt niet weg dat ze voor verbetering en verfijning vatbaar zijn: beter inzicht in het klimaat, diepere reflectie in het ideaal van duurzaamheid kan leiden tot andere opvattingen.

Daarmee krijgen onze opvattingen een voorlopig en relatief karakter, zonder dat dit betekent dat ze volstrekt willekeurig en subjectief zijn. Onze opvattingen zijn principieel betwifelbaar en open voor discussie. Maar desalniettemin kunnen ze voldoende betrouwbaar zijn om ons in ons handelen te leiden. Daarom is de gedachte van sommige postmodernisten dat alles slechts een kwestie van subjectieve smaak is, praktisch onzinnig. Er is wel degelijk een tussenweg tussen absolute waarheidsclaims en volstrekt subjectivisme - een tussenweg waarmee we in de dagelijkse praktijk uitstekend uit de voeten kunnen.

Dit abstracte verhaal kunnen we nu toepassen op idealen. Hier dreigen twee gevaren. Het ene gevaar is dat we tezeer gegrepen worden door onze idealen en er de relativiteit en openheid niet meer van inzien. Dit kan leiden tot de neiging om de vage idealen uit te werken tot complete utopieën en gesloten ideologieën, die immuun zijn voor kritiek en verandering. De morele idealen van het Christendom worden dan tot een gedetailleerd uitgewerkt kerkelijk wetboek van strikte regels, uitgevaardigd door een leergezag dat onfeilbaarheid claimt. De rechtvaardigheidsidealen van het communisme worden dan tot een >wetenschappelijke= ideologie van een marxistisch-leninistische doctrine, die revolutionair geweld rechtvaardigt. Ik denk dat dit gevaar van ideologisering groot is - zoals de geschiedenis ook laat zien. Juist iemand die werkelijk gegrepen is door iets, wordt vaak blind voor andere visies, andere interpretaties van dat ideaal en sluit zich af voor open discussies over de interpretatie en de juiste manieren om het ideaal te bereiken. Deze ideologisering van idealisme is een risico waar we voortdurend bedacht op moeten zijn, omdat het een bijna natuurlijk proces is.

Het tweede gevaar is het andere uiterste: dat we teleurgesteld raken door de ongrijpbaarheid en onbereikbaarheid van onze idealen. Dat we niet in staat zijn om ze volstrekt eenduidig te interpreteren en te funderen en al evenmin om ze geheel te realiseren, kan leiden tot de onterechte conclusie dat we maar beter helemaal kunnen afzien van idealen. Ons resteert dan alleen nog maar een ironische of esthetische instelling (zoals sommige postmodernisten bepleiten) of juist een extreem cynische en passieve houding. Beide extremen miskennen mijns inziens de rol en het karakter van idealen. We hoeven geen uitgewerkte utopie te hebben om toch zinvol te kunnen werken aan een rechtvaardiger samenleving. En we hoeven niet de wetenschappelijke zekerheid te hebben dat die utopie ook gestalte zal krijgen, om toch gemotiveerd te blijven werken aan concretere veranderingen in de goede richting.

Ik denk dat nu duidelijk is waarom ik in mijn omschrijving van idealen de nadruk legde op de openheid van idealen en op de gebrektheid van iedere interpretatie en van iedere poging om ze te realiseren. Zolang we dat inzicht in gedachten houden, kunnen we de middenweg bewandelen tussen beide genoemde uitersten.

De postmodernisme-discussie vormt aldus een opstapje om verder te expliciteren wat voor soort idealisme we nu precies bedoelen. Ik zou dat willen karakteriseren als *bescheiden en open idealisme*: bescheiden in de zin dat het niet beweert de waarheid in pacht te hebben en zich openstelt voor voortdurende discussie en heroverweging zowel rond de inhoud van de idealen als rond de manieren om die te realiseren. En tegelijk als *praktisch idealisme*: door het feit van die voorlopigheid laat men zich niet weerhouden om in de praktijk gestalte te geven aan die idealen.

Vrijzinnig idealisme

Vooraf rond de beide laatste kenmerken van een eigentijds idealisme heeft, lijkt me, de vrijzinnigheid een eigen bijdrage te leveren. Want is nu juist niet de principiële ondogmatische houding tegenover het eigen standpunt, de erkenning van de voorlopigheid en relativiteit ervan, een wezenskenmerk van vrijzinnigheid? En zijn in de vrijzinnige traditie bovendien niet veel voorbeelden te vinden van hoe een dergelijke openheid niet verlamvend hoeft te werken, maar gecombineerd kan worden met een groot praktisch engagement?

Sommige postmodernistische denkers suggereren dat we moeten kiezen tussen dogmatische ideologie en volstrekt relativisme en subjectivisme. Ik denk dat de vrijzinnige traditie met concrete voorbeelden aantoont dat er tussen die twee extremen nog een derde weg mogelijk is. Men kan daarbij denken aan grote namen als Schweitzer, of in Nederland Heering en Banning, maar wat mij betreft vooral ook aan al die minder bekende mensen, die in hun leven praktisch engagement koppelden en koppelen aan een open en ondogmatische houding ten aanzien van hun overtuigingen. Van de doopsgezinde vredesgroep tot de vrijzinnige jeugdbeweging van voor en vlak na de Tweede Wereldoorlog, van inzet voor de oecumene tot concrete politieke en maatschappelijke activiteiten - op tal van terreinen zien we een zeer praktisch idealisme gebaseerd op een vrijzinnige levenshouding.

We moeten overigens wel waken voor een idealisering van het vroegere (en het huidige) vrijzinnig idealisme. De weerbarstigheid van de werkelijkheid en van de krachten in mens en samenleving die tot

het kwaad geneigd waren, werd en wordt naar mijn idee in de vrijzinnigheid vaak onvoldoende onderkend. Daarbij kwam dan soms een zeer sterk (en nu haast naïef lijkend) vooruitgangsgeloof, dat in tal van gedichten uit het begin van deze eeuw is terug te vinden - denk alleen maar aan het gedicht van Henriëtte Roland Holst dat begint met de veelzeggende woorden *De zachte krachten zullen zeker winnen in 't eind.*@

Er werden soms ook te hooggestemde idealen aan mensen voorgehouden, alsof het hele leven alleen maar om de hoogste ethische normen draaide. En het open karakter van idealen houdt ook een duidelijk risico in dat in vrijzinnige kring maar al te vaak te zien is geweest (en nog is?): dat van een verval in vrijblijvendheid, omdat te hooggestemd idealisme tot weinig lijkt te verplichten in het alledaagse leven. Dit soort kanttekeningen illustreren nog eens hoe moeilijk een verantwoord idealisme is. Het is ook van groot belang om de mogelijke schaduwkanten en risico's van een idealistische levenshouding goed onder ogen te zien, juist om daarbij dit soort fouten of eenzijdigheden te vermijden. Idealisme is nooit gemakkelijk en al helemaal niet vanzelfsprekend. Voortdurende bezinning op wat men nastreeft en hoe men dat praktisch vormgeeft is een vereiste om uitglijden te voorkomen.

Maar tegelijk moeten we beseffen dat we niet zonder idealisme kunnen: onze tijd heeft behoefte aan een praktisch en realistisch idealisme. Een dergelijk idealisme moet dan wel de openheid en principiële voorlopigheid en relativiteit van de eigen idealen erkennen. In alle bescheidenheid mag worden geconstateerd dat dat nu juist uitstekend kan aansluiten op een vrijzinnige houding. Kan - want voor zelfgenoegzaamheid is geen reden: het moet wel waargemaakt worden.

Stellingen

1. Door een oriëntatie op idealen wordt ons leven rijker van inhoud en wint de samenleving aan kwaliteit.
2. Idealen geven zin aan ons bestaan, motiveren en inspireren ons in ons handelen en laten ons boven onszelf uitstijgen. Ze zijn daarbij meer oriëntatiepunt en richtingwijzer dan strikte norm. Tevens zijn ze een belangrijke inspiratiebron voor kritiek op de concrete werkelijkheid.
3. Idealisme moet evenwichtig zijn, d.w.z. er moet een evenwicht zijn tussen indirecte en directe oriëntatie op idealen.
4. Idealisme moet realistisch zijn, d.w.z. het moet rekening houden met de beperkingen van de werkelijkheid, maar zich er nooit helemaal bij neerleggen.
5. Idealisme moet bescheiden en open zijn, d.w.z. uitgaan van de openheid van idealen en de gebrekkingheid en voorlopigheid van iedere interpretatie en van iedere poging om ze te realiseren.
6. Idealisme moet praktisch zijn, d.w.z. het moet niet alleen met de mond beleden worden, maar ook in praktisch handelen tot uiting komen.
7. Een dergelijk idealisme past bij uitstek bij een vrijzinnige levenshouding.

Noten

-
1. Vgl. daarover Wibren van der Burg (1991), *Het democratisch perspectief*, (diss.) Deventer: Gouda Quint. Over de rol van idealen, zie met name hoofdstuk 1. Vgl. ook Philip Selznick, »Sociology and natural law«, *Natural Law Forum*, vol. 6 (1961), pp. 84-108.
 2. Vgl. Nicholas Rescher (1993), *A system of pragmatic idealism. Vol. II. The Validity of Values*, Princeton, NJ: Princeton University Press, p. 131.
 3. Vgl. Gerard Reve (1996), *Het Boek Van Violet En Dood*, Amsterdam: L.J.Veen.
 4. Zie hierover Wibren van der Burg, Pieter Ippel et al., »De zorg van een goed hulpverlener«, in: F.W.A. Brom et al. (red.) (1993), *Beleid en Ethiek*, Assen: Van Gorcum, pp. 88-99.
 5. **Rescher (1993), a.w., p. 130.**
 6. Vgl. Rescher (1993), *a.w.*, p. 136.
 7. Dit onderscheid correspondeert grotendeels met het in de ethiek gangbare onderscheid tussen teleologische theorieën (in engere zin) en deontologische theorieën. Ideaalgerichte opvattingen als zodanig corresponderen ruwweg met teleologische theorieën in ruimere, met name Aristotelische zin.
 8. Vgl. Rescher (1993), *a.w.*, p. 135.
 9. Vgl. Nicholas Rescher (1987), *Ethical Idealism*, Berkeley: University of California Press.
 10. H.R. van Gunsteren, »Burgerschap en verantwoordelijkheid«, in: M.A.P. Bovens et al. (red.) (1989), *Verantwoordelijkheid: Retoriek en Realiteit*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink, p. 103 heeft het zelfs over »de verlamme kloof tussen ideaal en werkelijkheid«.
 11. Aldus E. Mermans, in: R. Doms et al. (red.) (1996), *Het leven is een schone zaak = Jongeren over wat hen beweegt*, Tilburg: Centrum voor Wetenschap en Levensbeschouwing en Podiumcafé, p. 10
 12. Uit een interview met Barbra van Keulen, in: *Het leven is een schone zaak =* p. 17-18.

13. Vgl. ook E.M.H. Hirsch Ballin (1994), *In Ernst*, ✕ Gravenhage: SDU, p. 2:

A Democratie en rechtsstaat zullen alleen kunnen leven als ze worden gevoed door politiek idealisme.@

14. Philip Selznick (1992), *The Moral Commonwealth*, Berkeley: University of California Press, p. 38.